

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin Mağdurlarında Geçmişle Yüzleşme

Hülya Göğercin Toker

Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Meslek Yüksekokulu

<https://orcid.org/0000-0003-4744-8788>

hgogercin@yahoo.com

Öz

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 askerî darbesinin tanıklarının yayımlanmış anıları, Yehudith Auerbach ve Murat Paker'in belirttiği *geçmişle yüzleşme* aşamaları açısından değerlendirilmiştir. 12 Eylül dönemi siyasal hareketler açısından, Kürt siyasal hareketi, sol siyasal hareket ve ülkücü siyasal hareket olarak üçe ayrılmıştır. Kürt siyasal hareketi ile sol siyasal hareketin çok örgütlü-çok parçalı yapısı nedeniyle farklı örgütlerde yer almış olan tanıkların kitaplarının değerlendirilmesine önem verilmiştir. *Geçmişle yüzleşme* ile *geçmişle hesaplaşmanın* birbirinden farklı kavramlar olduğu ve dolayısıyla aynı olgu için bu kavramlardan birinin ya da diğerinin kullanılmasının olanaklı olmadığı savunulmuştur. Tanıkların anıları incelenirken geçmişle yüzleşmenin *eşdeğerlilik*, *saygı*, *duygudaşlık* ve *anlama* aşamaları dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül askerî darbesi, 12 Eylül davası, geçmişle yüzleşme, geçmişle hesaplaşma, tanıklık

•••••

Makale geliş tarihi: 21.6.2022 • Makale kabul tarihi: 14.9.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • © 2023 • 10(1) • bahar/spring: 43-68

Araştırma Makalesi • DOI: 10.24955/ilef.1306648

Coming to Terms with the Past among People Affected by the Coup of 12 September 1980

Hülya Göğçerçin Toker

Afyon Kocatepe University Afyon Vocational School

<https://orcid.org/0000-0003-4744-8788>

hgogercin@yahoo.com

Abstract

This study uses the stages of coming to terms with the past, as laid out by Yehudith Auerbach and Murat Paker (specifically the stages of "equivalence," "respect," "sympathy," and "understanding"), to evaluate the published memoirs of witnesses of the military coup of 12 September 1980. Three main political movements dominated the period: the Kurdish movement, the leftist movement, and the nationalist movement. Because of the multiple organizations involved in and the fragmentary nature of the Kurdish and leftist movements, this study has made a special effort to include memoirs written by members of different organizations. On the basis of these accounts, this study argues that "coming to terms with the past" and "reckoning with the past" are two distinct processes that do not refer to the same phenomenon.

Keywords: 12 September military coup, 12 September trial, coming to terms with the past, reckoning with the past, testimony

• • • • •

Received: 21.6.2022 ■ Accepted: 14.9.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 43-68

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306648

12 Eylül 1980 askerî darbesi, “resmî bellek” ya da “egemen bellek” için Türkiye’de 1970 yılı ile başlayan ve darbe yapılan güne kadar devam eden siyasi, ekonomik ve toplumsal kaos nedeniyle bir zorunluluk olarak yapılmış darbedir.¹ Darbe öncesi dönem yani 70’li yıllar “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar” ifadeleri ile birlikte anılarak darbe meşrulaştırılırken bu dönemde öldürülenler birer rakam olarak kalmıştır. Çok sayıda kişinin yaşadığı çeşitli mağduriyetler ise dile getirilmemiştir. 12 Eylül tarihine gelindiğinde, daha önce sıkıyönetim ilan edilmiş ve kapsadığı iller genişletilmiş olmasına rağmen yaşanan kaosun sona ermemiş olması, askerî darbenin ana gerekçesi olarak ilan edilmiştir. Devletin/iktidarın desteklediği, güçlendirdiği ve yaygınlaştırdığı “resmî bellek”/“egemen bellek” açısından bakılacak olursa askerî darbe yapmak tek seçenek olarak kalmıştır.

İktidar 70’li yıllar boyunca ortaya konan muhalif siyasi pratiklerin “terör” ve “anarşi” alanında yer aldığını kabul ederek söz konusu yılları “karanlık çağ”, “yitik bir çağ”, “adı konulmamış iç savaş dönemi”, “sıcak
•••

1 Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Bedriye Poyraz danışmanlığında hazırladığı “İletişimsel Bellekten Toplumsal Belleğe Yazılı Tanıklıklar: 12 Eylül ile Yüzleşmek” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

savaş dönemi” olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanımlar toplum tarafından eleştirilmeden ve karşı çıkılmadan kabul edildiği için iktidarın güç ve meşruiyet kaynağı olmuştur. Bu yıllar boyunca siyasi bir görüşe sahip olup bu görüş doğrultusunda çeşitli eylemler içinde yer alanlar, “terörist” ve “anarşist” sayılmıştır. Sınıf bilincinin yükselmesi ile birlikte sınıf mücadelesi de güçlenince bu mücadeleyi kısa vadede ve iktidar açısından kolay yoldan bastırmanın yolu askerî darbe yapmakta bulunmuştur. Toplumsal mücadeleyi uzun vadede bastırmanın aracı ise darbeden yaklaşık iki yıl sonra 7 Kasım 1982 tarihine gelindiğinde yapılan halk oylaması ile kabul edilen 1982 Anayasası olmuştur. Aradan kırk yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, pek çok değişiklik yapılmış olsa da 1982 Anayasası halâ yürürlüktedir. Anayasayı değiştirmek iktidarın geleceği de aynı biçimde şekillendirme isteğini gösterirken hak ve özgürlükleri son derece kısıtlamış bir anayasanın yürürlükte kalmaya devam etmesi bu amaca ulaşıldığını da göstermektedir.

12 Eylül darbesinin 30. yıl dönümüne denk gelen 12 Eylül 2010 Pazar günü ise yürürlükte olan 1980 Anayasası’nda değişiklik yapılmasına ilişkin referandum yapılmış ve referandum sonuçlarına göre Anayasa’nın Geçici 15. Maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Geçici 15. Madde’ye göre, 12 Eylül 1980 tarihinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu oluşuncaya kadar geçecek süre içinde yasama ve yürütme görevinde bulunanlar yargılanamayacaktır. Bu maddenin kaldırılması yargı yolunun açılması demektir. Yargı yolu açılınca mağdurlar ve mağdur yakınları, referandumun kesin sonuçlarının ilan edilmesini beklemeden, 13 Eylül 2010 Pazartesi sabahından itibaren daha önce yargılanmaları mümkün olmayan 12 Eylül sorumluları hakkında suç duyurusunda bulunmaya başlamışlardır. Farklı yerlerdeki çok sayıda mağdur ve şikayetçinin suç duyurularına dayanarak davanın soruşturması başlatılmıştır. Hazırlanan iddianame, 2012 yılı Ocak ayında kabul edilmiş ve 12 Eylül davası olarak anılan dava 4 Nisan 2012 günü özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır.

Hayatta kalan iki komutanın, askerî darbe döneminin Genelkurmay Başkanı Emekli Orgeneral Kenan Evren ile Hava Kuvvetleri Komutanı Emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın, sanık olarak yargılanması başlamış ancak iki sanık da ilerleyen yaş ve sağlık durumunu gerekçe gösterilerek duruşmalara katılmamıştır. Ağır hasta olmaları gerekçesi ile duruşmalara sesli ve görüntülü sistemler aracılığı ile yataklarından katılmışlardır. 12 Eylül davası, 2014 yılı Haziran ayında sonuçlanmış ve dönemin Genelkurmay

Başkanı emekli Orgeneral Kenan Evren ile dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilmiş, sanıkların “iyi hali” nedeniyle ceza müebbetine çevrilmiştir. Sanıklara Askerî Ceza Yasasının 30. Maddesi de uygulanmış ve rütbeleri sökülerek orgenerallikten erliğe düşürülmüşlerdir. Karar temyiz edilmiştir. Yargıtay’ın temyiz incelemesi devam ederken Kenan Evren 9 Mayıs 2015’te, Tahsin Şahinkaya da iki ay sonra 9 Temmuz 2015’te vefat etmiştir. Yargıtay, 21 Haziran 2016’da sanıkların ölmüş olması nedeniyle temyiz davasını düşürmüştür. Yargıtay’ın kararını dikkate alan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı da sanıkların ölmüş olması ve 30 yıllık olağanüstü zamanaşımı süresinin geçmesi nedeniyle, 11 Ekim 2016’da takipsizlik kararı vermiş ve 12 Eylül davası kapatılmıştır.

Bu dava, dünyadaki geçmişle hesaplaşma örnekleri (Sancar 2007; Pakler 2007; Günel ve Özençi 2013) ile karşılaştırıldığında süreci ve sonucu bakımından uzlaşmayı sağlamaktan ve 12 Eylül hakikatini ortaya çıkarmaktan uzaktır. İç hukuk olanak sağlıyor olsa da işlenen suçlar “insanlığa karşı suçlar” kategorisine alınmamıştır ve özellikle bu durum geçmişle hesaplaşmanın olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Ancak yine de 12 Eylül’e yönelik bir inceleme başlatması açısından önemli bir adım olmuş, referandum ve dava sürecinde 12 Eylül mağdurlarının sesine medyada ve resmî kurumlarda, dolayısıyla da resmî kayıtlarda alan açılmıştır.

Tanığın tanıklık yapması demek aynı zamanda “oradaydım” ve “bana inanın” demektir ve “oradaydım” ve “bana inanın” ifadeleri tanıklığın altı bileşeni oluşturan bileşenlerden ikisidir. Tanıklığın kabul edilmesi ve geçerli sayılması için de tanıklığı alımlayanın doğrulamasına ve kabul etmesine bağlıdır (Ricoeur 2011, 185-188). 12 Eylül mağdurlarının önemli bir kısmı uzun yıllar mücadele vermiş ve 12 Eylül mağduriyetlerini tanık olarak çeşitli mecralarda anlatmışlarsa da 2010 yılındaki Anayasa değişikliği referandum süreci belki de ilk defa mağdurlara tanıklıklarının iktidar tarafından doğrulanacağı ve kabul edileceği bir ihtimali ve ortamı yaratmıştır. Bu ortam ve bu ihtimal sayesinde ki çok sayıda tanık 12 Eylül hakkında konuşmuş ve yazmıştır. Bu çalışmada incelenen 14 anı kitabından 10’u referandumun yapıldığı 2010 yılı ve hemen sonrasındaki birkaç yıl içinde yayımlanmış olan kitaplardır. Dolayısıyla o tarihe kadar anılarını yazmayan mağdurların yaşanan son gelişmelerin ardından tanıklıklarının bir anlamı olacağı düşüncesiyle anılarını yazıp yayımlatmış olduklarını söylemek mümkündür.

Diğer ülkelerdeki benzer örnekler insan hakları ve demokrasi yönünde ilerleyebilmenin negatif geçmişle hesaplaşma ile mümkün olacağını göstermektedir. Türkiye'nin "bir toplum olma kapasitesini yok eden" (Toker 2020, 62) ve "1980 sonrası Türkiye'sinin hamuruna hatırı sayılır bir anti-demokratik maya katan" (Belge 2020, 58) 12 Eylül askerî darbesi ile önce yüzleşmek ve sonra da hesaplaşmak bu nedenle son derece önemlidir. Geçmişle hesaplaşmada amaç, intikam almak değil bugünü ve geleceği kuracak olan adaleti sağlamak ve negatif geçmişte yaşananların bir daha yaşanmaması için gerekli koşulları oluşturup, takipçisi olmaktır. Aynı zamanda mağdurlara neler yaşatıldığının ve bu yaşatılanların nasıl mağduriyetlere neden olduğunun bilgisini toplumun geniş kesimlerine yayarak, birbirini anlama ve tanıma yoluyla toplumda barış ve güven içinde yaşamayı sağlamaya çalışmaktır. Geçmişle hesaplaşmayı başlatıp başarabilmek için toplumun hatırlama kültürüne dahil olması ve mağdurların hakikatini görüp onaylaması gerekmektedir. Zulümler, ölümler ve hukuka aykırı uygulamalarla oluşmuş negatif geçmiş, farklı kolektif belleklerde farklı anlamları ile yer alır. Bu farklı belleklerdeki negatif geçmişin hakikatine ulaşabilmek ve bu hakikati kamusal alanda görünür, bilinir ve kabul edilmiş hale getirebilmek de demokratik bir ortam gerektirmektedir.

Bu çalışmada 12 Eylül darbesi mağdurlarının kitap olarak yayımlanan anıları, mağdurların tanıklığı kabul edilmiştir. Yayımlanmış anılar aracılığı ile darbe öncesinde farklı siyasi gruplar içinde yer almış kişilerin belleklerine ulaşmak hedeflenmiştir. *Tanıklık, hatırlama, yüzleşme, hesaplaşma* ve *bağışlama* kavramları bellek çalışmalarının temel kavramlarıdır. Çalışma kapsamında yer verilen anılar, Yehudith Auerbach ve Murat Paker'in belirttiği *geçmişle yüzleşme* aşamaları açısından değerlendirilirken yüzleşmenin eşdeğerlilik ve saygı, duygudaşlık ve anlama aşamaları dikkate alınmıştır. Anlama aşaması açısından, tanıkların 12 Eylül döneminde içinde buldukları siyasi harekete, diğer siyasi hareketlere, toplumun ve devletin yapısına bugünden bakınca nasıl anlam verdikleri üzerinde durulmuştur. Tanıkların bu tanıklığı yaparken politik ve kişisel yüzleşme içine girip girmediği sorgulanırken 12 Eylül'ün diğer tanıklarına dolayısıyla diğer mağdurlarına yönelik görüşleri de *yüzleşme* kavramı çerçevesinde aranmıştır. Ayrıca, yüzleşme tamamlandıktan sonra ya da belli bir olgunluğa ulaştığında geciktirilmeden başlatılması gereken bir aşama olduğunu savunduğumuz hesaplaşmanın da yolları ve olanakları üzerine ne düşündüklerine bakılmıştır.

Mağdurun geçmişle yüzleşmesine bakmak açıktır ki sosyo-politik yüzleşmeden çok bireysel yüzleşmeye dönük bir çalışma yapmak demektir. Bireysel yüzleşme geçmişle yüzleşme aşamalarının ya da geçmişle yüzleşme piramidinin başlarında yer alan aşamalara denk gelmektedir. 12 Eylül'e dair anlatıda resmî belleğin anlatısı dışında mağdurun anlatısı mevcuttur ancak failin anlatısı suç unsurlarını barındırdığı için eksik ve ulaşılmaz kalmaktadır. Çünkü failin anlatısı ancak geçmişle hesaplaşma sürecinde açığa çıkabilecek ve bu sayede ulaşılabilecek bir anlatıdır. Bireysel yüzleşmeye ve mağdurun anlatısına odaklanan bu çalışmada, "bireysel düzeyde de sosyo-politik düzeyde de yüzleşme derken kastımız aynıdır: Hakikat ortaya çıkacak; failer ve mağdurlar belli olacak, inkârcılar/failler (ve devamlı kendilerini failerle yakınlık/özdeşim içerisinde görenler/konumlandırılanlar) durumu derinlemesine anlayacak ve barışçı yönde dönüşecek" (Paker 2013, 191-192).

12 Eylül öncesi dönem siyasal hareketler açısından, Kürt siyasal hareketi, ülkücü hareket ve sol hareket olarak üçe ayrılmıştır. İslamcı hareket ve mensupları, 12 Eylül dönemi mağdurları olarak kabul edilmemiş ve bu nedenle çalışmada yer verilmemiştir. Kürt siyasal hareketi ile sol hareketin çok örgütlü-çok parçalı yapısı nedeniyle farklı örgütlerde yer almış olan tanıkların kitaplarının değerlendirilmesine önem verilmiştir. Kürt siyasal hareketi içinde Kemal Burcak'ın *Anılar-Belgeler* (2002), İrfan Welat'ın *Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi* (2011), Ali Ekber Gürgöz'ün *Diyarbakır Gecesi* (2011) ve Süleyman Güney'in *Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben* (2012) adlı kitapları incelenmiştir. Sol siyasal harekette 12 Eylül belleğinin araştırıldığı kitaplar ve yazarları ise şöyledir: Nazım Sılacı, *Asılı Kalan Hayatlar* (2011); Ali Taşyapan, *Duvarın İki Yakası* (2009); Gün Zileli, *Havariler* (2002); Yaşar Ayaşlı, *Yeraltında Beş Yıl* (2011) ve Ömer Ağın, *Alev, Duvar ve TKP* (2003). Çalışmada, ülkücü hareket içinde yer alanların yayımladığı çok daha az sayıdaki anılardan da Yaşar Okuyan'ın *O Yıllar* (2010), Haluk Kırcı'nın *Zamanı Süzerken* (2012), Tuncer Günay'ın *Kayıp Bozkurtlar* (2012), Ali Bademci'nin *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı* (2013) ve A. Yağmur Tunalı'nın *Kaoga Günleri: 1968-1980* (2014) adlı kitaplarına yer verilmiştir.

Geçmişle Yüzleşme ve Geçmişle Hesaplaşma Kavramlarına Bakış

Türkiye'de bellek çalışmaları açısından öncü ve dünyadaki örneklere de değinmesi açısından yol gösterici olan bir çalışma Mithat Sancar'ın 2007 yılında yayımlanmış olan *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* başlıklı kitabıdır. Sancar, bu kitapta geçmişle hesaplaşma

kavramının kökeni ve başka dillerdeki karşılığı hakkında bilgi verirken *geçmişle hesaplaşma* kavramı yerine kullanılabilir örnekler de değinmektedir. Geçmişle hesaplaşma kavramı yerine, İngilizce’de *geçmişle yüzleşme*, Latin Amerika ülkelerinin çoğunun resmî dili olan İspanyolca’da *yeniden uzlaşma* ya da *barışma siyaseti*, Japonca’da *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişini aşma* ya da son zamanlarda daha açık bir ifade olarak kabul edilip yerleştiği haliyle *savaş sorunluluğu* anlamına gelen kavramlar kullanılmaktadır. *Geçiş süreci adaleti* ise iç savaşlar ve diktatörlüklerden sonra kullanılan bir kavramdır. Sancar, Almandada kullanılan kavramın Türkçeye *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişle baş etme*, *geçmişini telafi etme* şeklinde çevrilebileceğini ifade etmektedir. Değindiği diğer kavramları eleyen Sancar, *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının öne çıkarılabileceğini söylemekte ve kendisinin *geçmişle hesaplaşma* kavramını tercih ettiğini belirtmektedir (2007, 25-33). Sancar, *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının birbiri yerine kullanılan kavramlar olduğunu söylemektedir.

Murat Pakar, “Yüzleşmenin Psiko-politiği” başlıklı makalesinde Sancar’ın, *geçmişle yüzleşme* yerine *geçmişle hesaplaşma* kavramını önerdiğini belirtirken, iki nedenden dolayı bu öneriye karşı çıkmakta ve *yüzleşme* kelimesinin Türkçe’deki anlamlarına da değinerek *geçmişle yüzleşme* kavramının kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. Pakar’ın karşı çıkışının ilk nedeni hesaplaşmanın, yüzleşmenin bir alt başlığı olmasıdır. Çünkü yüzleşme, “hesaplaşmanın ötesinde ve hesaplaşma tarafından kapsanamayacak daha geniş bir edimler yelpazesidir.” İkinci neden ise, sadece geçmişle yüzleşmemesi ya da hesaplaşılmamasıdır. Pakar, adeta bir silsileden söz ederek yüzleşmenin katmanlarını sıralamaktadır: Karşımızdaki Öteki ile; Öteki’nin yüzü, gözleri, duyguları ile; kendi duygularımız ile; geçmiş anılar, olgular, gerçekler ile ve son olarak da bir bütün olarak kendimiz ile (Pakar 2013, 187-189).

Görüldüğü gibi Mithat Sancar *geçmişle hesaplaşma*, Murat Pakar ise *geçmişle yüzleşme* kavramını tercih etmektedir. Bu çalışmada her ne kadar kabul edilmiş ve birbiri yerine kullanılan kavramlar haline gelmiş olsa da *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğu savunulmaktadır. Bu iki kavram iki farklı olgu ve iki farklı süreci içermesi nedeniyle iki ayrı kavramdır ve bu nedenle biri yerine diğerini tercih etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Söz konusu süreçler birbirinden farklı süreçlerdir ve her iki sürecin de birbirinden farklı aşamaları vardır.

Geçmişle yüzleşme ölüm, zulüm, şiddet ve hukuksuzlukla yüklü olan negatif geçmişin hatırlanmasına, anlatılmasına, hatırlama kültürüne ve hatırlama çalışmalarına yönelik bir kavramdır ve hesaplaşma sürecinden farklı bir süreci ifade eder. Bu süreç, mağdurların ve failerin yanı sıra söz konusu negatif geçmişi doğrudan deneyimleyen herkesin, “sorunlu geçmişi tartışmaya, bu geçmişle ilgili hakikati ortaya çıkarmaya ve kabul etmeye açık olma, buna cesaret gösterme tutumuna işaret eder ve bir dönemi bastırmaktan ve böylece kolektif hafızayı bloke etmekten vazgeçmesini gerektiren” bir süreçtir (Sancar 2007, 32-33). Geçmişle yüzleşme süreci olgunlaştığında hesaplaşma sürecinin başlatılması gerekmektedir. *Geçmişle hesaplaşma* dediğimizde, devletin ve siyasetin sürece dahil olduğu bir olgudan söz etmek zorunludur ve ayrıca söz konusu negatif geçmişte yaşananların tekrar yaşanmaması için demokrasiye ve demokratik organların en etkili şekilde işleyişine gereksinim vardır.

Geçmişle yüzleşme söz konusu olduğunda, özellikle ve öncelikle bireylerin geçmişi hatırlaması, anlatması, yazması; bu konularda akademik çalışmalar yapılması, sivil toplum kuruluşlarının çeşitli çalışmalar yürütmesi ve kitle iletişim araçlarında bu anlatıların yer alması aracılığı ile negatif geçmişin daha önce üstü örtülmüş konularının toplumsal belleğe aktarılması anlaşılmaktadır. Bu sürecin sonuna gelindiğinde ve sürecin neden olduğu toplumsal baskının da etkisiyle, devletin geçmişle hesaplaşma için ilgili organlarını etkin biçimde çalıştırması mümkün olabilecektir. Bu nedenle hesaplaşma, belki yüzleşmenin alt başlığı olabilir çünkü yüzleşmeyi mümkün olan en yaygın şekliyle gerçekleştirmeden hesaplaşmaya geçmek mümkün olsa da eksik olacaktır. Hesaplaşılacak olanın ne olduğunu ya da hesaplaşmada öncelikli olanın ne olduğunu tespit edebilmek için de öncelikle yüzleşmek gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi geçmişle yüzleşme bir hatırlama, hatırlananları anlatma çalışmasıdır. Yehudith Auerbach, yüzleşme üzerine çalışan akademisyenlerin iki ayrı bakış açısı ile çalışma yaptıklarını söylemektedir. Akademisyenlerin bir kısmı geçmişle yüzleşmenin zor ve zor olduğu kadar da özellikle mağdur açısından hassas bir süreç olduğunu bu nedenle de akıldan çok yüreğin problemi olduğunu savunmaktadır. Akademisyenlerin diğer kısmı ise, geçmişle yüzleşmenin tüm duygusalılıklardan sıyrılarak çok daha politik ve gerçekçi kavramlar aracılığıyla yapılmasından yanadır ve ancak bu şekilde yapıldığında amacına ulaşabileceğini savunmaktadırlar (Auerbach 2009, 291-292).

Göz ardı edilmemesi gereken önemli nokta mağdurlar ile failerin birbirlerinin deneyimlerinden haberdar olmadıkça, diğerlerinin haklılığını

ya da haklı olma ihtimalini kabul etmedikçe ve iş birliğine hazır olmadıkça yüzleşmenin gerçekleşmeyeceğidir. Auerbach bu nedenle, iki yaklaşımı da içeren bir yüzleşme sürecini savunmuş ve iki yaklaşımı da içeren yedi katmanlı bir piramit oluşturmuştur. Bu katmanlar şunlardır: 1- Çatışma konusu olan olaylar ve durumlarla ilgili birbiriyle çelişen farklı anlatılara aşına olmak; 2- Kabul edilmese bile Öteki'nin anlatısını tanımak ve anlamak; 3- Öteki'nin durumuna empati yapmak; 4- Öteki'nin iddia ettiği durumlara ilişkin en azından kısmi bir sorumluluğu kabul etmek; 5- Geçmiş suçlara yönelik tazminat ve tamirata hazır olmak ve bunu ifade etmek; 6- Geçmiş suçlar nedeniyle kamuoyu önünde açıkça özür dilenmesi ve bağışlanmanın istenmesi ve son olarak da 7- Geçmişe yönelik farklı ya da birbiriyle çelişen anlatıları tarafların kabul edeceği ortak bir anlatı halinde bütünleştirebilmek için çaba sarf etmek (Auerbach, 304-311).

Auerbach'ın yüzleşme piramidi, yüzleşmenin psikolojik ve politik boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece psikolojik açıdan yaklaşmak ya da mağdurları ve faileri göz ardı ederek sadece politik bir yaklaşım sergilemek etkili ve amacına ulaşmış bir yüzleşme sağlamayacaktır. Bu nedenle geçmiş yüzleşme süreci boyunca psiko-politik bir yaklaşım sergilemek gerekmektedir.

Murat Paker de negatif geçmişle yüzleşme sürecinin geçmesi gereken aşamaları ve bu aşamaların içermesi gereken öğeleri sıralamıştır. Paker ve Auerbach'ın aşamalandırdığı süreç birbirine yakın içeriğe sahiptir. Paker, Auerbach'tan farklı olarak önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu nokta negatif bir geçmişle yüzleşebilmek için öncelikle bu geçmişin geçmişte kalmış olması gerektirir. Çünkü toplumda temel güvenlik ortamı sağlanmadan ve tarafların mevcut güvenli ortamın etkisiyle birbirine asgari düzeyde de olsa bir güven duymadan yüzleşmenin başlaması çok da mümkün değildir. Yani Paker'e göre "güven" ve "güvenlik", yüzleşme sürecinde olması gereken iki önemli ögedir. "Eşdeğerlilik" ve "saygı" da tarafların birbirini eşit değerde insanlar olarak görmelerini ve empati kurmalarını gerektiren iki ayrı ögedir. Bir başka aşama, resmî ve gayriresmî kanalları kullanarak hakikatin ortaya çıkarılmasıdır. Bu aşama doğrudan hafıza çalışmasına ve toplumun hatırlama kültürüne geçişine işaret etmektedir. Bu aşamada, mağdurların anlatıları gibi, özellikle gayriresmî kanalların kullanılması toplumun bilgilenmesini sağlayacağı gibi resmî kanalları da hakikate yaklaşma konusunda zorlayıcı bir etkiye sahip olacaktır. Paker'in özellikle belirttiği resmî kanallar mahkemeler ve hakikat komisyonlarıdır (2013, 194-195).

Geçmişle yüzleşme sürecinde tarafların ve toplumun bilgilenmesi son derece önemlidir. Sürecin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi açısından en az bilgi kadar önemli olan bir başka öge de duygudaşıktır. Bilginin ötesine geçmeyi sağlayacak olan duygudaşıklık ve duygudaşlığın yolunu açabilmek için dönemi deneyimlemiş olanların neler hissetmiş olabileceğinin asgari düzeyde de olsa anlaşılması gereklidir. Duygudaşlığı sağlamada özellikle sinema ve televizyon başta olmak üzere tüm kitle iletişim araçları ile sanatın tüm dalları oldukça önemli etkiler sağlayabilecektir.

Edinilen bilgiler ve sağlanan duygudaşlık, bir sonraki aşamada, anlamaya olanak vermelidir: Uğruna mücadele edilmiş ideolojiyi, bireylerin karşı karşıya bırakıldığı dayatmaları, demokrasi dışına nasıl ve neden çıktığını, toplumun ve devletin nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak gerekir. Bu süreçlerin ardından mağdurlardan ve yakınlarından açık ve samimi bir özür dilenmesi ve bağışlamalarının istenmesi şarttır. Özrü dilemesi gereken de devlet adına en yetkili resmî makamdır. Bu özür, mağdurlarını ve yakınlarını onurlandıracağı gibi bir yandan da devletin bir daha böyle uygulamalar yapmayacağını teminatı olacaktır. Yüzleşilen negatif geçmişin neden olduğu acılar ve kayıpların geçmişle hesaplaşma aşamasına geçildiğinde ya da bu aşama tamamlandığında sembolik de olsa bir şekilde tazmin edilmesi ve yasal düzenlemelerle daha önce kaybedilmiş hakların yeniden tanınması da dahil olmak üzere tüm bu süreç, demokrasi ile mümkün olabilecektir. Açıktır ki geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma da demokrasiyi geliştiren ve güçlendiren süreçlerdir (Paker 2013, 196-200).

12 Eylül Öncesi Siyasal Hareketler İçinden Yüzleşme Örnekleri

Kürt Tanıklar ve Yüzleşme

Kürt siyasal hareketinde yer almış 12 Eylül mağduru olan tanıklar, 12 Eylül öncesinden söz ederken daha çok farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı sürdürdüğü mücadeleyi anlatmışlardır. Kemal Burkay, “siyasetin iğrenç, tiksindirici bir başka yüzü” (2002, 97-98) diyerek, Kürt örgütlerin ve diğer sol örgütlerin hızlı bir şekilde tavır değişikliğine gidebildiklerini anlatmaktadır. Burkay diğer yandan dönemin ideolojik hatlarının çok keskin olduğunu da vurgulamaktadır. Dönem, en ufak eleştirilerin bile kabul görmediği, görüş ayrılıklarına değer verilmeyen ve dikkate alınmayan bu nedenle de neredeyse her bir eleştirinin yeni bir örgüt kurulmasına yol açtığı bir dönemdir. Burkay, bugünden geçmişe baktığında, sosyalizmi yakın bir hedef olarak kabul etmekle en büyük hatayı yaptıklarını düşünmektedir. Ona göre, yapılması

gereken sosyalist idealleri bir kenara bırakmadan ama öncelikli hedef olarak demokrasiyi ön plana çıkarmak iken bu yapılamamıştır. Yapılmadığı için de demokrasi hâlâ Türkiye'nin önünde gerçekleştirilememiş bir hedef olarak durmaktadır (Burkay 2002, 277).

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'nde işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar için ise askerî darbe devletin Kürtler'i ihanetle karşı karşıya bırakma planının bir parçasıdır. Kürtler, kendi kimliklerine ve siyasi mücadelelerine ihanet ederek vazgeçsinler diye adeta bir soykırıma uğratılmışlardır. Anılarda, dönemin Nazi Almanyası dönemine benzetilmesi de karşımıza çıkan bir benzetmedir (Gürgöz 2011, Welat 2011). Kürt tanıklar, işkence altında konuşanları ve cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleden vazgeçenleri, Kürt halkına ve kendi kimliklerine ihanet etmiş saymaktadırlar.

İşkencede "çözülmemiş" olmak, halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ali Ekber Gürgöz, yaklaşık bir ay gözaltında kalmış ve tutuklanana kadar defalarca işkence görmüştür. Gürgöz, işkence sırasında sürekli kendi kendine konuşarak, "Dayan! Unutma ki sen yığınlarca şehidi olan, mazlum Kürdistan halkının bir ferdisin. Çözülme! Ölmen gerekirse öl! Ancak şerefine." gibi cümlelerle kendi kendine dayanma gücü verdiğini anlatmaktadır. Gürgöz, ablası ile birlikte gözaltına alınmıştır ve aynı anda işkence görmüşlerdir. İşkence gören ablasının çığlıklarını duymak onun için ayrı bir işkence haline gelmiştir. Ancak, ablasının da kendisi gibi dayanacağından ve çözülmeyeceğinden emindir. Gürgöz, "çözülenler" in "itirafçı" olup istenen her bilgiyi fazlasıyla polise anlattığını ve bunun karşılığında da diğerlerinin mahrum bırakıldığı temel ihtiyaçlarını fazlasıyla giderebildiklerini anlatmaktadır (Gürgöz 2011, 60-61).

Cezaevi kurallarına uymayı tercih eden tutuklular "teslim olmuş" ve "boyun eğmiş" kabul ederek suçlanmaktadır. PKK'lı olan İrfan Welat, 12 Eylül sonrasının ilk 5-6 ayında Diyarbakır Cezaevi'ndeki durumu anlatırken farklı örgütleri cezaevi yönetimine karşı "direnme gücü" açısından değerlendirip aynı zamanda sıralamaya da sokmaktadır. Welat, PKK'lular arasından da direnmeyip "teslim olanlar" olduğunu söylerken bu kişilerin üst kadrolar değil "sıradan sempatanlar ve halktan kişiler" olduğunu belirtmektedir. Cezaevi yönetiminin PKK'luları "diğer siyasetlerle" aynı koşu koymak ya da direnen PKK'luları hücrelere atmak gibi uygulamalarının PKK'yı içten bölme çabaları olduğunu söylemektedir (Welat 2011, 81).

"Özgür Kürdistan özlemi" ve mücadelesi nedeniyle cezaevinde

olan bu tutuklular, kendilerini “tutsak” olarak kabul etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin “tutsakları”dırlar ve devletin amacı Kürtleri “topluma kazandırmak” değil, “insanların siyasal kimliklerini yok etmek, onları ihanetle karşı karşıya getirmektir.” (Güney 2012, 52). “Tutsaklar”ın cezaevinde karşılaştıkları koşullar o kadar ağır ve tahminlerin dışındadır ki, bu nedenle uzunca bir süre direnmenin ihtimali bile ortaya çıkmadan koşullara ve emirlere boyun eğmişlerdir. Ancak daha sonra ölüm oruçları ile direniş başlamıştır. İrfan Welat’ın özellikle direnişin başlaması ve devamında PKK’nın rolüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Diğer tanıklar ise hiçbir örgütü ön plana çıkarmadan sadece nasıl direndiklerini anlatmışlardır.

İrfan Welat, 12 Eylül sonrasında ve Diyarbakır Cezaevi’nde yaşananların ardından Kürt siyasal hareketinin birleşerek güçlendiğini savunmaktadır: “Ve Kürt halkı tarih sahnesine çıktı. Tıpkı acı çeken kişinin olgunlaşması gibi; halk ve toplum olarak, tarihi boyunca ve özellikle 5 No’luda acı çekti, isyan etti, direndi, olgunlaştı. Aklını ve yüreğini ve özgürleşme sürecinde birleştirmesini başardı.” (2011, 13). Welat’ın görüşünün aksine bir görüş ise devletin Diyarbakır Cezaevi’nde, gelecekte demokratik bir Kürt hareketi yaratma kabiliyetine sahip kadroları önemli oranda imha ettiği şeklindedir (Güney 2012, 173). Kemal Burkay da benzer bir şekilde, devletin PKK’yı önce doğrudan örgütleyip daha sonra da bu örgütü kullanarak, Kürt ulusal hareketini bir kör dövüşüne, kaosa soktuğunu vurgulamaktadır (Burkay 2002, 162-163).

Solcu Tanıklar ve Yüzleşme

Yehudith Auerbach ve Murat Paker’in üzerinde durduğu yüzleşmenin aşamaları açısından baktığımızda, yüzleşmede en önemli adımları sol hareket içinde yer alan tanıkların attığını görmekteyiz. Bu tanıklar, içinde yer aldıkları örgütleri yapıları, kişilerarası ilişkileri ve eylemleri açısından eleştirebilmiş ve diğer siyasi hareketlerle bir duygudaşlık da sağlayabilmişlerdir. Gün Zileli, kitabının adı üzerine yaptığı açıklamada, Doğu Perinçek’i “peygamber” olarak nitelendirir ve “havariler”in 1974 genel affı ile cezaevlerinden çıkan solcuları bir araya topladıklarını söyler. Bu “havariler” Deniz Gezmiş’i görmüş olanlar, Mahir Çayan’ın yakın arkadaşı olanlar, İbrahim Kaypakkaya’nın yanında yer alarak Aydınlık hareketinden kopmuş olanlardır. Gün Zileli’nin andığı isimler sol hareketin, 12 Mart darbesinin ardından öldürülmüş olan liderlerinin isimleridir. Doğu Perinçek hayatta olduğu için de “Aydınlıkçı havariler”in “peygamberlerinin fiili yol göstericiliğinde” Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)’ni yeniden örgütlediklerini belirtmektedir. Doğu

Perinçek'i "peygamber" olarak nitelendirmesi hem Perinçek'e hem de başta kendisi olmak üzere TİİKP içinde yer alanlara yönelik genel eleştirisidir. Aynı zamanda dönemin sol hareketine yönelik de önemli bir eleştiridir. Ona göre sol hareketin pek çok örgüte bölünmesinin nedeni ideolojik yorum farklılıkları olarak görünse de aslında gerçek neden farklıdır (Zileli 2002, 389):

Gerçekte *havariler*, kendilerini beklenmedik ölçüde yükselten toplumsal dalganın getirdiği maddi kazançları, olanakları ve otoriteyi paylaşmakta anlaşmazlığa düşmüşlerdi... "Şehit ata"nın *manevi* gücüyle maddi olanaklara kavuşan havariler, bu olanakların bölünümünde anlaşmazlığa düşünce, "tefsir farkları" gündeme geldi ve "şehit ata" kültürüne dayanan örgütler hızla bölünmeye başladı.²

Zileli, sözünü ettiği maddi kazançları ayrıntılandırmamış ya da açıklamamıştır. Ancak Zileli'nin bugünden geçmişe baktığında sol hareketin çok parçalı, çok fraksiyonlu bölünmüşlüğünden rahatsızlık duyduğu açıktır. Bu rahatsızlık da bugüne ait bir rahatsızlıktır (Zileli 2002, 390-391).

Solun bölünmüşlüğü ile yüzleşen bir başka yazar Ömer Ağın'dır. 12 Eylül öncesi dönemde Sovyet eğilimli hareketlerin yan yana gelmesi için koşullar uygun olmasına rağmen ortak bir hat geliştirilememiştir. Ağın, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu politik iklimin ve bireylerin siyasetten uzak duruşunun nedeni olarak sol hareketin parçalı yapısını göstermektedir (Ağın 2003, 84). Ağın, Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin Kürt sorununa yaklaşımını da eksik ve yanlış bulurken ona göre ne TKP ne toplum ne de Kürtler bu sorunu anlayabilmiştir. Kürt sorununu öncelikle insani boyutu olan bir sorun olarak görmekte ve temelde özgür bireyler ve demokratik bir toplum olma sorunu olduğunu ifade etmektedir (Ağın 2003, 130-132):

Kürt sorununa kendimize göre yarattığımız bir işçi sınıfı penceresinden baktık. Oysa, Kürtlere Kürtlerin penceresinden Türklere Türklerin penceresinden bakmak gerekirdi. Bütün Türkiye'yi görebilen bir pencere oluşturmalıydık. Kürt sorununun bir kültür, bir kimlik sorunu olduğu... kavranılamadı... Çözümü 'topyekun' çözümlerde gördük. Bu mantıkla üretilen politikalar da kısır kaldı.

12 Eylül öncesinde devrimci grupların önem verdiği çalışmalardan biri dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmektir. Devrimci gruplar hem kendi varlık mücadelelerini hem de diğer gruplarla olan tartışmalarını bu dergiler aracılığı ile yürütmüşlerdir. Ancak yayın çıkarmak ve dağıtımını başarmak dönemin sıkıyönetim koşullarında hem zor

•••

2 Kelimelerdeki vurgu Gün Zileli'ye aittir.

hem de tehlikeli bir çalışma olmuştur. Sol örgütlerin bu şekilde çalışmasını kendi örgütü üzerinden eleştiren Yaşar Ayaşlı, bunu bir enerji ve zaman kaybı olarak değerlendirmekte ve aynı enerji başka eylemlere harcanabilse, daha iyi sonuçlar alınmış olabileceğini savunmaktadır. Ayaşlı, darbe öncesi ve sonrası yapılan hatalar olarak da şunları sıralamaktadır: “Kadro azlığı, kitlelerden kopukluk, birkaç ilin dışına taşamamak, dar çevre ruhu, sol sekterlik, teorik gerilik. Bunlara bir de darbe sonrasındaki hatalarımız eklendi: Kadroları iyi koruyamama, illegal çalışmayı kolektifleştiremememe, operasyonları iyi okuyamama, güçleri orantılı kullanamama ...” (2011, 401-402).

Yehudith Auerbach'ın yüzleşme piramidinde yer alan aşamalardan biri “kabul edilmese bile Öteki'nin anlatisını tanımak ve anlamaktır”. Bu tanıma ve anlamamanın sol hareket içindeki örneklerinden biri, Ali Taşyapan'ın anılarında yer almaktadır (2009, 19-20):

12 Eylül koşullarında devrimci tutuklular ağır işkence gördü, dünya alem bunu biliyor. Ama ülkücü tutuklular çay kahveyle karşılanmadı, onlar da işkence silindirinden geçti... “Onlar devrim düşmanı” deyip bu gerçeği es geçmek, kınanan çifte standarda tepetakla düşmektir. Şayet işkence bir insanlık suçuysa (ki, öyledir), kime uygulanırsa uygulansın, açığa çıkarılıp teşhir edilmeli.

Farklı siyasi görüşten olanları kendisiyle eşdeğer görüp onlara saygı duyabilmenin ilk koşulu, yakınlaşmaktır. Gündelik hayat içinde iletişim kurabilmektir. Ancak Nazım Sılacı'nın anılarından anlaşılan odur ki bir ülkücü ile cezaevinde kurduğu yakınlığı, üzerinden yıllar geçmiş olsa da anlatmak çok da kolay değildir. Sılacı, Mamak'ta Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) davasından yargılanmakta olan Mustafa Dündar ile yakınlaşmasına bir neden bulmaya, bir anlam vermeye çalışmaktadır. Geçmişte birbirine “düşman” olmuş kişilerin yakınlaşmasını, bir yandan içinde buldukları zor şartlara bağlarken bir yandan da hemşehrilik bağını ön plana çıkararak hemşehriliğe bağlamaktadır. Bir ülkücü ile oturup sohbet etmesini olanaklı kılan onun da kendisi gibi Artvin Yusufeli'nden olmasıdır (Sılacı 2011, 59).

Ülkücü Tanıklar ve Yüzleşme

12 Eylül öncesi dönemde ülkücü hareket içinde yer almış tanıklar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cınnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “komutan”, “nefer”, “savaşçı”, “sağda ve solda vuruşanlar”, “ihanet çemberi” gibi kelimelerle birlikte anmakta ve dönemi tanımlamak için bu kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, sol hareketin

ülkeyi Sovyetler'e peşkeş çekmeye çalıştığı ve ülkücülerin de vatani korumak üzere tam bir inanmışlık içinde komünistlerin, Bolşeviklerin karşısına çıktıklarıdır.

Bu bakış açısı ile söylersek savaştıkları, kavga içinde oldukları diğer ideolojilerin temsilcilerini kendileri ile eşdeğer gördüklerini söylememiz zordur. Eşdeğer görmenin önündeki en büyük engel ülkücülüğe yüklenen anlamdır: "Ülkücülük bir ahlak, erdem ve namus davasıdır. Ülkücü ideoloji her türlü yasadışı ve ayıp faaliyeti, hak edilmemiş, kolay veya haram kazancı ve bunların peşine düşmeyi reddeden, lanetleyen ve yasaklayan, bunun yanı sıra olgun, üstün, faziletli ve temiz bir dava adamı modeli çizen bir doktrindir." (Günay 2012, 103). Ülkücü hareketi ve ülkücüleri bu cümlelerle tanımlamak, diğer ideolojileri ve temsilcilerini bu niteliklerin dışında tutmak demektir.

Ali Bademci'ye göre ülkücüler ülkede yaşananlara karşı intikam duyguları ile harekete geçmiş ve bu nedenle olay çıkarmış olan bir gruptur. Gazetecilik yapan Bademci, kendisinin cesaret eksikliği nedeniyle bu tür işlere karışmadığını söylerken olayların içinde bilfiil yer almış olan ülküçülere hem cesaretleri hem de milleti zilletten kurtardıkları için hayranlık duymaktadır (2013, 67). Bademci dönemin, ülkücü gençlerin kahramanlıklarını ortaya koydukları bir dönem olduğunu söylemektedir. Adana'da gözaltında olduğu 105. günde, etraflarında işkencecileri varken gazetecilerin de aralarında olduğu bir grubun karşısına çıkarılmışlar ve masadaki silahların başına geçerek durmaları istenmiştir. Bu sırada çekilen fotoğrafları ertesi gün yayımlanan gazetelerde "Ülkücü katiller" yazısı ile birlikte gördüğü an için "neymişiz bre! demekten kendimi alamadım ve vallahi sevindim. Çünkü ömrüm hep böyle kahramanlıklara özenmeyle geçmişti" demektedir (Bademci 2013, 69).

Tuncer Günay'a göre de ülkücüleri birbirine bağlayan duygu ortak düşmana karşı duyulan "nefret"tir. Günay, ortak düşmana yönelik nefretin yanı sıra "korku"dan da söz etmektedir: "Cemaatimiz içinde bizi birbirimize kenetleyip birleştiren, ihtirash nefretimizdi. Aynı şeyi seven kişiler olsaydık muhtemelen birbirimizden nefret edip birbirimizi boğazlardık. Ancak ortak ve çok güçlü bir düşmandan kaynaklanan korkumuz ve nefretimiz, bizi sınımsız bir şekilde birbirimize kenetlemişti" (Günay 2012, 12). Günay'ın, hakkında bilgi verdiği "indirmeciler" grubu, ülkücü hareket içinde "adam dövme" ile görevli olan ancak silah kullanmasına izin verilmeyen bir gruptur. Günay, bu grubu ve eylemlerini coşkulu bir dil ile anlatırken bir kahramanlık destanından söz eder gibidir. Genel olarak ülkücüler ve özel olarak da

“indirmeciler”, “bir kızıl peykleştirme gayreti ve bu gayrete hizmet eden düzinelerce komünist işbirlikçi örgüt”e karşı, “teşkilatın iradesi ile sahaya sürülmüş” gençlerdir (Günay 2012, 73).

Ülkücülere göre Marksistler anarşizmi ve terörü vazgeçilmez olarak kabul etmişlerdir. Bu durum karşısında da ülkücüler memleketlerini komünizme “peşkeş çekecekler” bırakmamak amacıyla Marksistlerin karşısında yer almak zorunda kalmışlardır. Marksizm, “Moskof” demektir. Marksist ya da komünist dendiğinde akla gelen, tepki oluşmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ’ndan hatırdta kaldığı haliyle, ülkenin doğusunu işgale kalkışan ve Ermenileri destekleyen “Sovyet”tir, “Rusya”dır. Ya da Haluk Kırcı’nın ortaokul yıllarından aklında kalan, mahalle aralarında arkadaşlarla yapılmış şu konuşmada geçendir komünizm: “-Deniz Gezmiş yiğit adammış. -Yok ulan, komünistmiş! Hem komünistlikte her şey ortakmış; karılar bile! -Yok ya! Vay be!” (2012, 39-40). Ülkücüler, vatanın içerdeki işbirlikçi komünistler nedeniyle Sovyetler’in eline geçmemesi için “vücudunu siper ederek” komünistlerin karşısında yer almışlardır.

Ülkücü hareket içinde yer alan tanıkların, 12 Eylül’ün diğer mağdurlarından kendilerini ayırdıkları bir başka nokta, kendileri “vatan millet derdine düşmüş” gençler iken diğerlerinin “vatan haini” olmalarıdır. Kendileri “vatan savunması” yaparken “vatan haini” olarak kabul ettikleri ve bu nedenle “savaşttıkları” kişilerle birlikte, 12 Eylül mahkemelerinde yargılanıp cezaya çarptırılmaları, kendilerinin de işkenceye maruz kalıp “vatan hainleri” ile aynı muameleyi görmeleri, ülkücüler için 12 Eylül’ün ülkücülere yönelik en ağır darbesidir.

Bir başka tanık Haluk Kırcı, çoğunluğu Kürt olan arkadaşlarından 12 Eylül öncesinde bazı genç subayların, ülkenin doğu ve güneydoğusunda bulunan Kürtler’e patlayıcı getirip gerekli desteği de sağladıklarını duyduğunu anlatmaktadır (2012, 30-31). Kırcı bu cümleleri ile devletin bazı organları ya da mensupları aracılığıyla 12 Eylül öncesi şiddeti artırdığına işaret ederken Kürtler’e patlayıcıları ya da silahları kimlerin temin ettiğine yönelik bir anlatımı yoktur.

Ülkücü tanıklar, diğer ideolojileri savunanlara yönelik çok açık bir şekilde ifade etmemiş olsalar da bir saygıdan söz etmektedirler. Bu saygı savundukları fikirler için ölümü bile göze alan, ağır işkenceler gören bu kişilerin “inanmışlığına” duyulan bir saygıdır. Bunun en açık örneği Yaşar Okuyan’ın anılarında yer almaktadır. Okuyan’ın Nazım Hikmet’e yönelik

düşüncelerinin değişmesinin en önemli nedeni, bir an Nazım Hikmet'in karşılaştığı durumla karşılaşip kendisini onun yerine koymuş olmasıdır. Bu bize, yüzleşmede eşdeğerlilik ve saygının gelişebilmesi için empatinin şart olduğunu da gösteren bir örnektir. Okuyan, darbenin ardından polisten saklanırken yurt dışına kaçması için arkadaşlarından yoğun baskılar gelmiş ve bir Bulgar yük gemisi ile kaçışını sağlamak üzere tüm hazırlıklar yapılmıştır. Okuyan, iki gün boyunca kararsız bir şekilde ne yapacağını düşünürken Nazım Hikmet ile empati kurabilmiştir (2010, 97).

Haluk Kırıcı, kendisini ve dönemin siyasi eylemler içinde yer alan gençliğini "soğuk savaşın kurbanları" olarak nitelendirirken eşitliği "cehalet" ve "mağduriyet" üzerinden kurmaktadır (2012, 59):

Yaşadığım tecrübeler, bu insanlara komünist demenin mümkün olmadığını göstermektedir. Çünkü cezaevlerinde yatarken gördükki; komünist diyebildiğimiz ve vuruşmak zorunda kaldığımız o Anadolu çocuklarının çoğu, komünizmin ne olduğunu bile doğru dürüst bilmiyor. ...Bizim, komünist olduklarını zannederek savaştığımız o insanlar, genellikle, sosyal dengesizliklerin, ekonomik şartların ve bilgisizliğin kurbanı olmuş kimselerdi. Onlar da aynı acının ve çaresizliğin, daha doğrusu ışıksızlığın darboğazında çıkış aramaktaydılar.³

Yağmur Tunalı ise 12 Eylül öncesinde ve sonrasında, çoğu genç binlerce milliyetçinin öldürüldüğünü ancak bugün onlardan hiç söz edilmediğini belirtmektedir: "Üstelik suçlanan ve insana benzerliği tartışılır bir ucube gibi tanıtılmaya çalışılan da onlardır" (2014, 281). Tunalı burada, bir başka noktaya da dikkat çekmektedir. Yaşar Okuyan, "sol, yazıda da propagandada da milliyetçilerden iyidir" diyerek solun çok çeşitli medyalar aracılığı ile 12 Eylül'ü anlattığını ve gündemde tuttuğunu belirtmektedir (2010, 174). Tunalı'nın anlatımında da ülkücülerin edebiyata ve sanata, okumaya ve yazmaya mesafeli duruşuna dair pek çok anı yer almaktadır. Ancak Tunalı'nın burada, ülkücülerin 12 Eylül dönemini ve mağduriyetlerini anlatmalarının başka bir nedeni olduğuna dikkat çekmektedir (Tunalı 2014, 280-281):

12 Eylül öncesinde hayatını kaybedenler arasında, çoğu genç olmak üzere binlerce milliyetçi vardır. Bugünün matbuatında bahsi geçmeyen ve yeni nesillerin bir yerlerden duyması, okuması ve öğrenmesi mümkün olmayan bir durumdur. Devletin kayıtlarında birer istatistik olarak kalan ve hatıraları yad edilmeyen bu fedakarların iddiası da bu yönde bir intikam davası da yoktur. Bir talep etme tenezzülünde bulunmayı, uğruna öldükleri vatan fikrine ihanet sayarlar.

•••

3 Kelimedeki vurgu, Haluk Kırıcı'ya aittir.

Tunalı, objektif yaklaşımı “kayıplar” konusunda istemektedir. 12 Eylül öncesi dönemde siyaset ve eylem içinde yer almış farklı ideolojilere sahip kişileri “ölümde” eşitlemektedir. Ülkücüler dışındaki “yaşayanlar” ise, “memleketi, şurasından burasından hırpalayarak yabana peşkeş çekmek isteyenler”dir ve ülkücüler “şahane bir karşı duruş hikayesiyle, onların önünü kesmiş, ilerlemelerini durdurmuştur” (2014, 280). Tunalı, kendisi gibi Türk milletinin de komünizme karşı olduğunu söylerken “Dinsiz-imansızlık olarak görür” diye de eklemektedir (2014, 339).

Bir başka tanık, Ali Bademci ülkücüler ile solcuları, “mağduriyet”te eşitlemektedir. Ülkücüler ile solcular için “hiç olmazsa basit bir sicil temizliği” yapılabileceğini ancak bunun da kimsenin aklına gelmediğini belirtmektedir (Bademci 2013, 35). Bademci, Kürtleri bu sicil temizliğinin dışında tutmaktadır. Yaşar Okuyan’ın anıları ise, özellikle idamlar ve cezaevlerinde maruz kalınan uygulamalar açısından solcuları ve Kürtleri dışarıda bırakmayan bir yaklaşıma sahiptir (Okuyan 2010, 174).

Ülkücü tanıklar için Alparslan Türkeş, eleştirmedikleri, saygı duydukları, bir kahraman olarak görüp yücelttikleri bir liderdir. Alparslan Türkeş’i eleştirmekten uzak durmuşlar, ülkücü hareketi hareketin önde gelen diğer bazı isimleri üzerinden eleştirmişlerdir. En yaygın ve temel eleştiri, solcuların bilgiye, kültüre ve sanata verdiği önem karşısında ülkücülerin kitap okumayan, tarih bilmeyen, milliyetçi ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini tanımayan, sanata sanatı yadırgayacak kadar uzak olan, insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Bir başka eleştiri ise, ülkücü hareket içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerinedir. Ancak Yaşar Okuyan ve Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin başta Namık Kemal Zeybek ve Muhsin Yazıcıoğlu gibi hareketin önde gelen isimleri tarafından Menzil tarikatının etkisi altına sokulduğunu da belirtmektedirler. Bütün teşkilatı saran bir “Menzil merakı ve heyecanı” söz konusudur ve Menzil’de bulunan Şeyh Raşid Efendi, neredeyse ülkücü hareketin manevi lideri haline gelmiştir. Tunalı, ülkücü gençlerin sıra sıra otobüslerle tarikatın şeyhini ziyaret için Adıyaman’a götürüldüklerini anlatırken, bunun ülkücü hareketin yörüngesini de değiştirdiğini söylemektedir: “Bunu konuşan yoktu. Anlayan da galiba çok az ve sesi kısıktı. Ben de o anlayanlar arasında sayılmazdım. Ancak, bu gidişin *Erbakan Hoca*’ya⁴ yarayacağını çok söylediğimi hatırlıyorum... Bizimkilerin kapılındığı yeni din anlayıştıydı” (2014, 202).

•••

4 Kelimelerdeki vurgu, Yağmur Tunalı’ya aittir.

Yaşar Okuyan da 1980 yılında MHP içinde “Menzil” nedeniyle bir yol ayrımı yaşandığından söz ederken Türkeş’in de bu durumdan “pek hoşlanmadığını ama ses etmediğini” söylemektedir. Okuyan, Namık Kemal Zeybek ile bu konuda bir tartışma yaşamış ve tartışma Alparslan Türkeş ile de devam etmiştir. Okuyan, Türkeş’e ilk defa bu tartışma sırasında karşı çıktığını anlatmakta ve “Benim Türkeş’le ve MHP’yle kırılma noktam bu olay olmuştur.” demektedir. Bu olay üzerine partiden istifa etmeye karar vermiş ancak vazgeçmiştir (2010, 143-144). Darbenin ardından ise tutuklu buldukları dil okulunda, Alparslan Türkeş ile konuşmuş ve MHP’den ayrılacağını ifade etmiştir (Okuyan 2010, 145). Tahliye olduktan sonra Türkeş tahliye olana kadar her hafta Türkeş’in ziyaretine gitmiştir. Türkeş tahliye olduktan sonra Yaşar Okuyan’ı birlikte siyaset yapmak için defalarca çağırmış olsa da yeniden Türkeş ile birlikte çalışmamıştır. Siyasete Anavatan Partisi (ANAP)’ta devam etmiştir.

Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin “Kanımız aksa da zafer İslam’ın” sloganının da böyle bir dönemin eseri olduğunu anlatmaktadır. Tunalı, Ülkü Ocakları Sosyal Faaliyetler Merkezi’nde bulunan ses kayıt stüdyosunda şiirler ve müziklerin yanı sıra tanıtıcı ve bilgilendirici metinlerin de yer aldığı bir kasetin hazırlığını anlatmaktadır. Kaset tamamlandığında çok beğenilmiş ve kısa sürede çoğaltılıp teşkilatlara dağıtılmasına ve her yerde satılmasına karar verilmiştir. Kasetin adını Muhsin Yazıcıoğlu, “Kanımız aksa da zafer İslam’ın” olarak belirlemiştir. Tunalı, zaten eleştirdiği bu sloganın, hazırlanmasında yoğun emek verdiği kasete ad olarak verilmesinden ve kaset aracılığı ile ülkücü camiada yerleşmesinden büyük rahatsızlık ve suçluluk duymuştur (2014, 199-204).

Ülkücülere göre 12 Eylül darbesi “milliyetçilere karşı yapılmış”, “emperyal bir projedir.” Darbeyi, soğuk savaş döneminin Türkiye’ye yansımaları olarak değerlendirenler de vardır. Bu bakış açısına göre Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadeleden Türkiye’nin payına düşen 12 Eylül askerî darbesi olmuştur. Darbeye bu açıdan bakınca ne bütünüyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’ni suçlamakta ne de 12 Eylül öncesi siyasetçilere bir sorumluluk yüklemektedirler. Ülkücülere göre, 2002 yılı sonundan itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara gelişi de bu emperyal projenin bir sonucudur. AKP’nin iktidarını sağlayanlar arasında, 12 Eylül döneminde özellikle Menzil tarikatına yaklaşan ülkücüler de vardır.

Sonuç

İktidarların geçmişe ve geleceğe yönelik olarak meşruiyetlerini sağlayabilmelerinin yollarından biri de seçici hatırlama ve seçici unutma aracılığı ile kendi belleğini yani resmî belleği inşa etmektir. İnşa edilen resmî belleğin hakim bellek halinde topluma yerleşmesi de iktidarın önemli mücadele alanlarından biridir. Türkiye’de de aynı şekilde resmî bir 12 Eylül belleği kurabilmek için askerî darbe siyasal, toplumsal, ekonomik ve askerî gerekçelerle açıklanmaya çalışılarak 70’li yıllar süresince devam eden siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenleri olan yaygın bir kaostan söz edilmiştir. Bu yıllarda siyasi bir görüş ve duruşa sahip olanlar, eylemlere katılanlar “terörist”, “anarşist” olarak kabul edilmiştir. Dönem “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar”dan ibaret olarak anılarak darbe meşrulaştırılırken öldürülenler resmî kayıtlarda ve gazetelerde birer rakam halinde kalmıştır. Darbe sürecinde de sonrasında da mağduriyetlerden söz etmek suç kabul edilmiş ya da en hafif haliyle gündeme getirilmemiştir. Devlet/iktidar tarafından inşa edilen “resmî bellek”, mağduru sesi dahil edilmeden güçlendirilip yaygınlaştırılarak toplumda “egemen bellek” haline getirilmiştir. Resmî bellek ve egemen bellek açısından geçerli olan anarşi ve terör olaylarının artması nedeniyle ülkede darbe yapmak dışında bir seçenek kalmadığı görüşüdür. Toplumda 1970’li yıllar boyunca güçlenerek yayılan sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi en hızlı ve şiddet dolu yol olan askerî darbe ile bastırılırken 1982 yılında kabul edilen anayasa da bu mücadeleyi çok uzun yıllar boyunca bastırmaya devam etmenin aracı olmuştur.

Askerî darbenin üzerinden geçen 30 yıl sonra 12 Eylül ile hesaplaşma olanağı ortaya çıkmıştır. Hesaplaşma ihtimalinin ortaya çıkması ile o güne kadar anılarını yazmamış olan çok sayıda 12 Eylül mağduru anılarını yazarak darbe deneyimlerini anlatmış yani dönemin tanıklığını yapmıştır. Bu durum toplumda temel güvenlik ortamının sağlandığını göstermektedir. Temel güvenlik ortamının sağlanması, geçmişle yüzleşebilmek için gerekli olan koşullar arasında yer almaktadır. 12 Eylül öncesinde farklı siyasi hareketler içinde yer almış olan tanıklar, geçmiş yıllara oranla daha demokratik bir hale gelmiş bir ortam sayesinde birbirlerine ve siyasi iktidara yönelik bir güven duygusu geliştirebilmişlerdir. Konuşmak ve anlatmak için önceki yıllara göre daha uygun hale gelmiş bir ortamın varlığına rağmen ülkücü hareket içinde yer almış olanlar, anılarını yazmak konusunda daha az gönüllü olmuştur. Yayınlanan anıların çoğunlukla solcular ve Kürtler tarafından yazıldığı görülmüştür.

12 Eylül tanıkları, darbe sonrasında ya da anılarını yazarken, deneyimlerini hatırladıklarında ne hissettiklerinden ya da yazma süreçlerinin duygusal açıdan nasıl bir süreç olduğundan bahsetmemişlerdir. Bu bahsin geçtiği az sayıdaki kitapta ise 12 Eylül'ü hatırlama ve yazma, "acı duyma" ile birlikte anılmıştır. İncelenen kitapların "duygu geçirmeyen" metinler olması nedeniyle "sıkıcı" ve okunmak için okurdan özel bir çaba isteyen kitaplar oldukları söylenebilir. Bu durum bir başka açıdan da şöyle yorumlanabilir: Yazarlar bu kitapları bir sorumluluk bilinciyle ve tanıklık yapmak amacıyla yazmışlardır. Tanığın başkalarını inandırmak için, çoğunlukla anlattıkları dışında somut bir kanıtı olmaz. Bu nedenle duygunun güvenilirmez, inanılmaz ve değişken alanından uzak durarak bir arşivci gibi yazmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Ancak tanıkların anılarını yazarken duygularını işin içine katmaması yüzleşmenin önemli öğelerinden biri olan "duygudaşlık"ın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Metinlerin bilgi ve olay yüklü olması, 12 Eylül'ü farklı siyasi gruplar içinde mücadele vererek deneyimlemiş olan mağdurların birbirlerinin duygularının farkına varmalarını engellediği gibi toplumun da bu duygunun dışında kalmasına neden olacaktır. Duyguları paylaşmamak, yüzleşmenin bir başka katmanı olan "anlama"ya engel olan en önemli unsurdur çünkü "anlama" için bilgi kadar duygu da gereklidir.

İncelenen anılarda, farklı siyasi hareketler içinde yer almış ve mağdur olmuş tanıkların, 12 Eylül üzerinden çok uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen hala birbirlerini eşit değerde insanlar olarak görüp kabul etmedikleri görülmüştür. Mağdurlarda, diğer mağdurlara yönelik asgari saygının eksik olması, empati kurup geliştirmeyi ve bunu ifade etmeyi engellemektedir. Bu durum geçmişle yüzleşmenin "eşdeğerlilik" ve "saygı" aşamalarında da eksiklikler olduğunu göstermektedir. 12 Eylül mağdurlarının kendi anlatıları dışındaki anlatıları da tanınması, anlamaya çalışması ve Öteki'nin durumu hakkında sağlıklı bir empati geliştirmesi gereklidir.

12 Eylül anılarını yazan ülkücülerde sol hareket içinde yer alanların darbe sonrasında kendilerini ve mağduriyetlerini anlatma konusunda ülkücülerden daha başarılı oldukları yönünde ifadeler vardır. Ülkücülerde ayrıca yaşadıklarını bir kader olarak kabulleniş de söz konusudur. Ülkücüler kendilerine yaşatılan mağduriyeti bir kader olarak kabullendiklerini belirtmekte hatta bunun da ötesinde mağduriyetlerini vatan ve milletin çıkarları için kendi paylarına düşen bir fedakârlık olarak kabul ettikleri için anlatmaya gerek duymadıklarını da ifade etmektedirler.

Darbe öncesinde ülkücü hareket içinde olanlar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cinnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “ihamet çemberi” gibi ifadeler kullanarak bu yılları tanımlarken kendileri için “nefer”, “savaşçı” ve “sağda ve solda vuruşanlar” gibi kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, kendilerinin vatani savunduğu şeklindedir. Vatan savunmasını “ülkeyi Sovyetler’e peşkeş çekmeye çalışan” solculara karşı “tam bir inanmışlık içinde komünistlerin ve Bolşeviklerin karşısına çıkarak” yapmışlardır.

Vatani satanlara karşı vatan savunması yaptıkları görüşü hakim olunca, ülkücülerin adeta savaştıkları ya da en hafif ifadeyle bir kavganın tarafı olarak gördükleri diğer ideolojilerin temsilcileri ile kendilerini eşdeğer kabul ettiklerini söylemek zordur. Fakat solculara saygı duyduğunu ifade eden ülkücüler vardır. Bu saygının nedeni, solcuların inanmışlıkları ve cesaretleridir. Solculara inandıkları değerler uğruna cesaretle mücadele etmiş olmaları nedeniyle ya da bir başka ifade ile bir savaşın cesur savaşçıları olmaları nedeniyle saygı duymaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan bir başka görüş, daha önce komünist olarak kabul edip saldırdıkları kişilere bugünden bakınca onları komünist olarak değil kendileri gibi “Anadolu çocuğu” olarak kabul etmeleridir. Darbe öncesi süreçte komünizme dinsizlik, imansızlık, namussuzluk ve ahlaksızlık çerçevesinden bakarak karşı çıkarken mücadele etmeyi başladıkları o günün komünistlerini bugün baktıkları noktadan teorik bilgilerinde eksiklikler olan solcular ya da ideolojik cahiller olarak görmekteyiz. Ülkücülerin solcuları kendileri gibi “Anadolu çocuğu” olarak görmelerinde ülkücülerin örtük de olsa hem kendileri hem de ülkücü hareket ile yüzleşmeleri söz konusudur. Bir kişiye benimsediği ve savunduğu fikirler ya da siyasi ve etnik kimliği nedeniyle saldırılmaması, o kişinin suçlanmaması hele hele öldürülmemesi gerektiği noktasına kadar varan bir düşünme biçimi değildir. Ülkücüler empatiye, eşdeğerliliğe ve saygıya ancak dönemin solcularını içinde yer aldıkları siyasi hareketten ayrı tutarak ve kendileri arasında benzerlikler kurarak ulaşabilmekte ve bunu da açıkça değil üstü örtük bir biçimde ifade edebilmektedirler.

12 Eylül’ün üzerinden geçen 30 yıla rağmen ülkücüler için lider eleştirilemez olmaya devam etmiştir. Yazılan anılarda ülkücü hareketin lideri olan Alparslan Türkeş hakkında olumsuz bir cümleye yer verilmemiştir. Yaşanan sorunların ve olumsuzlukların sorumlusu olarak Türkeş dışındaki önde gelen başka isimler sorumlu tutulmuştur. Ülkücülerde dikkat çeken

bir başka nokta ise, 12 Eylül'ün ardından MHP'den ve ülkücü hareketten ayrılanların neden ayrıldıklarını ve neden aktif siyasetin dışında durmayı tercih ettiklerini yazmamış olmalarıdır. Aynı şekilde siyasete başka partilerde devam etmeye karar verenler de bu kararları ile ilgili açıklama yapmamışlardır. Ayrılmış olmaları çok önemli bir tepkidir ancak bu tepkiyi neden ve neye yönelik olarak gösterdiklerini açıklamamışlardır. Bu bize 12 Eylül'ün hakikatine ancak tanıkların istediği, izin verdiği oranda ve onların biçimlendirdiği şekilde ulaşabileceğimizi de göstermektedir.

Ülkücülerin kendilerine yönelik ortak eleştirisi bilgiye, kültüre ve sanata az önem vermiş hatta bu konularla hiç ilgilenmemiş oldukları şeklindedir. Bu noktada kendilerini solcularla karşılaştırmakta ve bilgi, kültür ve sanata ilgi gösteren ve bu konulara önem veren solcu gençlik karşısında kendilerinin kitap okumayan, tarih bilmeyen ve öğrenmeye çalışmayan, savundukları ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini bile tanımayan, sanata onu yadırgayacak ve reddedecek kadar uzak olmanın yanı sıra insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Ülkücüler kendi siyasi hareketleri içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerine de yazmış, ülkücü hareketin mevcut kimliğinden sıyrılıp dinci bir kimliğe yaklaşması ile yüzleşmişlerdir. 1970'li yılların ortalarından itibaren Menzil tarikatının etkisi altına girildiği farklı ülkücülerin anlattığı ve eleştirdiği bir değişimdir. Ülkücüler arasında neredeyse ortak olan görüş ise 12 Eylül askerî darbesinin ülkücüleri hedef alarak yapıldığı görüşüdür. Bu görüşe göre Sovyetler Birliği ile mücadele içinde olan ABD, Türkiye'de milliyetçiliği yok edebilmek için ülkücüleri hedef alan bir askerî darbenin yapılmasını sağlamıştır.

Kürt siyasal hareketinin tanıkları arasında farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı yürüttüğü mücadeleleri anlatanlar vardır. Bu mücadeleleri 12 Eylül öncesinden başlayarak anlatmakla Kürt siyasal hareketinin başlangıcı hakkında bilgi verilirken hareketin kendi içindeki bölünmüşlüğü eleştirilmektedir. Tanıkların Kürt sorununun çözümüne yönelik olarak iki ayrı yaklaşımı ortaya koyduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki Kürt sorununun demokratik yollarla çözülmesi diğeri ise ayrılık ve bağımsızlık yoluna gidilmesi şeklindedir. 12 Eylül mağdurlarından olup demokratik çözümü savunanlar, yazdıkları kitaplarda tanıklıklarının yanı sıra Kürt sorunu ile ilgili başka konuya da yer verirken 12 Eylül öncesinde Kürt siyasal hareketinin bölünmüşlüğünü ve çok parçalı mücadele yürütme çabasını da eleştirmektedirler. Önemli bir yüzleşme de 12 Eylül öncesi dönemin Kürt hareketinde ideolojik hatlarının çok keskin oluşu üzerinedir.

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'ni deneyimlemiş, işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar, 12 Eylül askerî darbesini ve cezaevinde kendilerine yaşatılanları devletin Kürtleri kendi halkına ihanet etmeye zorlama planının uygulanması olarak kabul etmektedirler. 12 Eylül dönemini Nazi Almanyası'na benzetenler aynı bakış açısıyla Kürtlere yönelen zulmü ve öldürülmelerini soykırım olarak değerlendirmişlerdir. Gördüğü ağır işkencelere dayanamayıp konuşanlar ile yaşadığı mağduriyetler ve gördüğü eziyetler nedeniyle cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleyi bırakanların pek çok tanıklıkta halkına ve kimliğine ihanet etmiş kişiler olarak kabul edildiği görülmüştür. İşkencede "çözülme", insanın insan oluşu ve bedensel acıya dayanabilme sınırı olduğu hiç hesaba katılmadan nasıl ihanet olarak kabul edilmişse "çözülmemiş" olmak da Kürt halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Ülkücülerden ve Kürtlerden farklı olarak sol hareket içinde yer alıp da 12 Eylül'ü yaşayan mağdurların içinde mücadele ettikleri örgütleri ve yapıları hem kişilerarası ilişkiler hem de yapılan eylemler açısından oldukça ağır denebilecek biçimde eleştirdikleri ve bu eleştirilerini ayrıntılı şekilde yazdıkları görülmüştür. Solcular, ülkücüler ve Kürtler ile onlarda olmayan bir duygudaşlık da kurmuşlardır. Askerî darbe öncesinde sol siyasi hareket içinde mücadele etmiş tanıkların anılarında dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmek için verdikleri mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Ancak darbe öncesinde sıkıyönetim koşullarında bu yayınları basmak ve dağıtımını sağlayabilmek pek çok açıdan zorlayıcı, maliyetli ve de tehlikeli olmuştur. Yazılan anılarda, yayın yapmak konusundaki ısrarın ve bu çabaya harcanan enerjinin sol siyaset için gereksiz enerji ve zaman kaybı olduğu yönünde eleştirilere de sıklıkla yer verilmiştir.

Bu üç siyasi hareket içinde yer alan tanıklar arasında, yazdığı anılarda sadece gözaltına alınma, sorgulanma ve cezaevi sürecine ilişkin anılarını yazanlar vardır. Dolayısıyla bedensel ve ruhsal sağlıkları açısından kalıcı izler ve hasarlar bırakmış işkenceler ve gördükleri insanlık dışı muameleler bu anlatılarda geniş yer tutmaktadır. Anılarda ortak olan bu vurgu, 12 Eylül ile hesaplaşmanın başlatılabileceği noktayı ortaya çıkarmaktadır. 12 Eylül askerî darbesi öncesi ve sonrasıyla neredeyse tamamen bir hak ihlalleri dönemi olsa da kurgusal biçimde oluşturularak isnat edilmiş suçlarla ve bir türlü tamamlanmayan yargı süreçleri ile yıllarca cezaevinde kalmış olan mağdurlara yönelik maddi ve manevi açıdan yapılacak tazmin çalışması, 12 Eylül ile hesaplaşmada somut bir başlangıç noktası olacaktır.

Kaynakça

- Ağın, Ömer. 2003. *Alev, Duvar ve TKP*. İstanbul: Gendaş.
- Auerbach, Yehudith. 2009. "The Reconciliation Pyramid- A Narrative-Based Frameworks for Analyzing Identity Conflicts." *Political Psychology* 30 (2): 291-318. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00692.x>
- Ayaşlı, Yaşar. 2011. *Yeraltında Beş Yıl*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bademci, Ali. 2013. *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Belge, Murat. 2020. "Bir 'Rejim Biçimi' Olarak Mediokrazi/Vasatilik." *40 Yıl 12 Eylül* içinde, derleyen Tanıl Bora, 61-70. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burkay, Kemal. 2002. *Anılar Belgeler. C.1*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Günel, Asena ve Önder Özengi. 2013. *Bir Daha Asla*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Günay, Tuncer. 2012. *Kayıp Bozkurtlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güney, Süleyman. 2012. *Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Gürgöz, Ali Ekber. 2011. *Diyarbakır Gecesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kırcı, Haluk. 2012. *Zamanı Süzerken*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Nora, Pierre. 2006. *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Okuyan, Yaşar. 2010. *O Yıllar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Paker, Murat. 2007. *Psikopolitik Yüzleşmeler*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Paker, Murat. 2013. "Yüzleşmenin Psiko-Politiği", *Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özürlü* içinde, editörler Asena Günel ve Önder Özengi, 185-203. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ricoeur, Paul. 2011. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, Mithat. 2007. *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sılacı, Nazım. 2011. *Asılı Kalan Hayatlar*. Ankara: Penta Yayıncılık.
- Taşyapan, Ali. 2009. *Duvarın İki Yakası*. İstanbul: El Yayınları.
- Traverso, Enzo. 2009. *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Toker, Nilgün. 2020. "O Gün Toplumun Başına Gerçekten Ne Geldi?." *40 Yıl 12 Eylül* içinde, derleyen Tanıl Bora, 61-70. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunalı, A. Yağmur. 2014. *Kavga Günleri: 1968-1980*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Welat, İrfan. 2011. *Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Zileli, Gün. 2002. *Havariler (1972-1983)*. İstanbul: İletişim Yayınları.